
למדעי היהדות, תשל"ג / "Some Structural Patterns of Talmudic Sugiot / מבנה ספרותי בסוגיות הבבלי

(Author(s): שמא יהודה פרידמן S Friedman and

דברי הקונגרס העולמי / Source: *Proceedings of the World Congress of Jewish Studies*

irm;, Volume III, DIVISION C: JEWISH THOUGHT&ו.Vol ,1973 / תשל"ג
AND CREATION; RABBINIC LITERATURE; JEWISH PHILOSOPHY AND KABBALAH; JEWISH
ג: תלמוד; מדרש; ספרות רבנית; מחשבה יהודית; קבלה; משפט עברי; ספרות עברית; שירה
ופיוט; יהודים ויהדות בספרות העולם; (תשל"ג / 1973), pp. 389-402

האיגוד העולמי למדעי היהדות / Published by: World Union of Jewish Studies

Stable URL: <https://www.jstor.org/stable/23524782>

JSTOR is a not-for-profit service that helps scholars, researchers, and students discover, use, and build upon a wide range of content in a trusted digital archive. We use information technology and tools to increase productivity and facilitate new forms of scholarship. For more information about JSTOR, please contact support@jstor.org

Your use of the JSTOR archive indicates your acceptance of the Terms & Conditions of Use, available at <https://about.jstor.org/terms>

is collaborating with JSTOR to digitize, preserve and extend access to *Proceedings of the World Congress of Jewish Studies* /

JSTOR

מבנה ספרותי בסוגיות הבבלי*

ש מא יהודה פרידמן

ירושלים

היחידה היסודית שבספרות האמוראים היא הסוגיא. כל סוגיא עומדת כחטיבה בפני עצמה, והמשא־ומתן בסוגיא אחת אינו תלוי, על פי רוב, במשא־ומתן שבסוגיא אחרת. וכן, ברוב המקרים, מסוגל הלומד לעמוד בנקל על מקום פתיחת הסוגיא וסיומה.

תיאור המבנה הספרותי של הסוגיות חשוב הוא וראוי להעשות בפני עצמו, גם בלי שיהיו ענינים אחרים מתבארים על פיו. קרא אדם בכל ספרות שהיא, ולא שת לבו למבנה המיוחד, ולצורות הקבועות בלשונה ובסגנונה, יצא נפסד, ולא העריך לנכון אותה ספרות. הגע בעצמך, הקורא סונטה ואינו מרגיש במסגרת של ארבע־עשרה שורות, ובתבנית החרוז הקבועה, כלום יוכל לומר שטעם טעמה של פואמה זו? אם גם לסוגיות הבבלי יש צורות ספרותיות מובהקות, שומה עלינו לבררן. ולו רק לזאת באנו — דיינו! אולם, מובטחני שבתיאור המבנה הספרותי של הסוגיות והבהרתן, טמונים אף פתרונות למכלול מגוון של שאלות נכבדות אשר מחקר התלמוד עסוק בהן תמיד.

בגישתי למשימה זו, ראיתי לנכון להכין תרשים לכל סוגיא. תרשים זה משמש כמעט ציור גראפי, ובעזרתו סוקר הלומד את פני הסוגיא כולה, ועומד ממילא על מרכיבי הסוגיא ויחסיהם זה לזה. על־ידי זה נעשות הסוגיות כשלחן הערוך לפני הלומד, והוא מוצא בהן מבנים מסויימים ומוגדרים, עד שהוא מבין, שמבחינת מבנה, אין התלמוד לא ים ולא שצף קצף של מים כבירים, אלא נוף מתוכנן ומסודר ביותר. ועיקר כוונתי בעבודה הנוכחית אינו אלא להדגיש את החשיבות שבשיטת התרשימים, ולהדגימה.

בעבודת התירשום, הונחיתי, ככל האפשר, על־ידי ההקבלה הפורמלית־סגנונית בין חלקי הסוגיא, והעמדת "אמר ליה... תחת "אמר ליה...". הקודם; מימרה של אמורא בשורה עם מימרות אמוראים אחרים, להוציא מקור תנאי; וכיוצא באלו. אולם, בדלית ברירה, יש שהאבחנות הפורמליות אינן מספיקות, והוכרחתי להיעזר גם בעיון בתוכן הדברים, כדי לתאר את המבנה.

עקרון מיוחד בהכנת התרשים הוא הפרדת לשונות הפירוש וההסבר ממימרות

* מחקר זה נתמך בחלקו על־ידי מענק מטעם המכון הלאומי לתרבות יהודית (National Foundation for Jewish Culture) בשנת תשל"ג. תיעוד יותר שלם לשיטתי בניתוח הסוגיות, וכן למסקנות בנוגע למסכת יבמות פ"י, ימצא במחברתי על פרק האשה רבה, העומדת לצאת לאור מטעם בית המדרש לרבנים באמריקה.

האמוראים אליהן נוספו, או נקבעו כמסגרת להן¹. ישנן כמה אבני בוחן שעל-פיהן ניתן לזהות את ההוספות האלה; ואנו מסתפקים בציון מבלי שנוכל, במסגרת זו, להדגימן:

- (א) ארמית בהקשר עברי;
- (ב) תפקיד תחבירי משני (בחנינת נימוקים והסברים למשפט היסודי);
- (ג) אריכות הלשון;
- (ד) חזרה על הקושיא פעמיים;
- (ה) קושיא בתוך קושיא;
- (ו) התיחסות לנאמר להלן בסוגיא;
- (ז) תחביר מגומגם;
- (ח) חוסר איוון סגנוני;
- (ט) שיבושים בדקדוק;
- (י) שימוש בצירוף מלים, שהוא אופייני ל"סתמא דגמרא", אבל חסר או נדיר בלשון האמוראים;
- (יא) צורות השייכות ללשון הגאונים;
- (יב) נדידת מקומן של מלים בין נוסח לנוסח;
- (יג) התמקדות של שינויי גירסה במקום אחד;
- (יד) חסרון הקטע בכתב-היד (במיוחד כשהוא יחידה תחבירית, ואין "דומות").

לא אחת קרה שזיהוי קטע מסויים על-פי כללים אי-י"ג כהוספה מתוודא בזה שהקטע כולו חסר בכתב-יד טובים², או במקבילות. יפה כוחן של אבני-בוחן אלה, הן להוספות המשמשות מסגרת והרחבה למימרות האמוראים, והן ללשונות המאוחרים ביותר, המופיעים כדיבור מוסגר ארוך, מעין תוספת לתוספת³. לדעתי יש באיבחון זה מידה גדולה של דייקנות; ההבחנה בין המימרות לבין המסגרת וההוספות המאוחרות סומכת על קני-מידה עצמאים המוודאים זה את זה. במידה שמצטברות תכונות אלה בקטע אחד — ידעת שלפניך קטע מאוחר יחסית למסגרתו (בין אם מסגרת זו עתיקה היא, או מאוחרת). ומכאן מופרות ענוונותם והירותם של החוקרים, הנוטים לומר על קטע בגמרא שהוא הוספה אך ורק בגלל קושיא עניינית. זוהי דרכם של רבותינו בעלי התוספות ושאר ראשונים⁴. אולם, אדרבא; ראוי יותר לחקור ולהבחין בין מאמר לבין תוספת, דווקא במקומות שאין קושיא עניינית בולטת, ועל-ידי כך לגלות שינויים וניגודים ענייניים בין האמוראים לבעלי סתמא דגמרא,

1. ראה: א' וייס, התלמוד הבבלי בהתהוותו הספרותית, ח"א, ורשא 1937, עמ' 81 ואילך; הנ"ל, לחקר התלמוד, עמ' 171 ואילך; ח' קליין, JQR 38 (1947-48), עמ' 91-67; י"י וויינברג, מחקרים בתלמוד, ברלין תרצ"ו / תרח"ץ, עמ' 18-19; ח' אלבק, מבוא לתלמודים, תל-אביב, 1969, עמ' 504 ואילך, ובמיוחד עמ' 508.

2. כגון המקומות הרבים בב"מ שיש חיסור משותף בכי"ה ובכי"פ (ראה למשל, דק"ס לשם, עמ' 58 אות ג).

3. ראה, למשל: ב"מ לויך, רבנן סבוראי ותלמודים, ירושלים, תרצ"ו, עמ' 31, ד"ה "ואף".

4. אלבק שם עמ' 508; קליין שם; לויך שם: "אבל, כנראה, משום שאין בה קושי הלכתי לא העירו הראשונים עליה כדרכם במק"א משום כך".

ניגודים שהיו סמויים מן העין לולא הבדיקה הסגנונית-צורנית. בדרך זו אפשר לעמוד על ההתפתחויות בסברות ובתפיסת מושגים הלכתיים.⁵

סוגיא משולשת

התיאור הנוכחי מתבסס על בדיקת שלשה פרקים בגמרא: יבמות פרק עשירי, ובבא מציעא פרק ראשון ושני. חילקתי חומר זה ל"סוגיות": ביבמות פ"י מניתי 18 סוגיות, ובב"מ פ"א ופ"ב 84. והנה, אחד המבנים הבולטים ביותר בחומר שבדקתי הוא סוגיא שיש בה שלשה חלקי יסוד⁶. למשל, מימרה מאת אמורא קדום, ועליה מוסבים שלשה אמוראים מאוחרים ממנו; או, שבאות על משנה / ברייתא מסויימת שלש מימרות של אמוראים. יש גם סוגיות ארוכות שנמצאים בהן שילושים בתוך שילושים בתוך שילושים, בצורה מאוזנת ביותר.

המוטיב "שלש" שכוחו מאד בפולקלור, וכן הסגנון של שילוש רגיל וטבעי בספרויות רבות, ואין אנו יכולים להרחיב כאן את הדבור, לא על עדיפות ל"שלש" כמוטיב ספרותי, ולא על התופעה הכללית של החלוקה המשולשת בסגנונות ספרותיים רבים⁷. ברם, ראוי לציין, כתקדימים למבנה הסוגיות, מקצת שמושו של סגנון זה בדברי חז"ל⁸.

במשנת רבי יוסי בן יעזר, בארמית, משנה האמורה להיות מן העתיקות שבידינו, הועדו שלש עדויות (עדויות ח, ד). ראשוני החכמים והזוגות היו רגילים לומר תמיד "שלשה דברים"⁹. ופרק שלם יש במסכת כלים ובו שמונה-עשרה הלכות משולשות: "שלשה תריסין הם . . . שלש עגלות הן . . . שלש ערבות הן . . ." וכו' (כלים פרק כד). סגנון משולש רגיל גם בשאלות ותשובות שבזמן התלמוד¹⁰, בדברי אגדה, במטבע התפילות, ובנוסחאות חגיגיות. וכבר הסיק רבינו תם "ש כן רוב דברי חכמי"

מ ש ו ל ש ין " ¹¹. וכך כתב ר"ל גינצבורג בנוגע לקטע מתוך "ילמדנו הקדמון": "... ובהקטע

5. ראה: M. S. Feldblum, *Proceedings of the American Academy for Jewish Research*, 1969 (XXXVII), pp. 19-28. על תפיסת נוק קנס ואח"כ כממון, ראה מש"כ: "הוספות וקטעי 'סברא' בפרק החובל (ב"ק פ"ח)" תרביץ מ (תשל"א), עמ' 418-443 (להע' 48 שם הוסף: ח' אלבק, השלמות לספר נזיקין, עמ' 408-409).
6. 11 מתוך 18 ביבמות. בב"מ מניתי 21 סוגיות של מימרות אמוראים שהן משולשות (ועוד אחדות של סתמא דגמרא).
7. ראה: S. Thompson, *Motif-Index of Folk Literature*, VI, Bloomington and London, pp. 791-793; R. Mueller, *Die Zahl Drei in Sage, Dichtung und Kunst*, Teschen, 1903.
8. על החלוקה המשולשת בפרשת משפטים, ראה: מ' ויינפלד, תרביץ מא (תשל"ב), עמ' 352 (בהסתמכות על לאנסברגר, ראה הע' 23 שם).
9. על "שלשה עניינות במשניות של אבות", ראה: ע"צ מלמד, סיני ג (תשכ"ב), עמ' קנו. על שלשה דברים במסמך קדום, "מגילת יוחסין", ראה יבמות מט, ע"ב.
10. "לא ישאל בעניין יותר משלש הלכות" (וכן "לא ישיב את חברו יותר משלש תשובות"), תוספתא סנהדרין פ"ז ה"ו [צוק' עמ' 426]; ש' ליברמן ב"תוספת ראשונים" לשם מנה דוגמאות, וראה ספר החסידים סי' תתטו שציין שם.
11. ספר הישר (מהדורת שלוינגר), עמ' 71.

מובאים ג' דוגמאות על הדבר הזה ש כך הוא דרכה של ההגדה ו של ההלכה (כלל זה הוא פותח פתח להבנת המשנה ובעלי הכללים לא עמדו עליו...)¹². אין תימה איפוא, שגם בסוגיות יהיה הסגנון המשולש אחד הסגנונות השכיחים.

נדגים כאן סוגיא משולשת, שנתוספו לה רק מעט לשונות הסבר של סתמא דגמרא (וכאן השמטנום):

בבא מציעא יב, ע"ב:

לא יהא אלא פועל, ותניא... עשה עמי מלאכה היום, מציאתו לבעל הבית

(א) אמר ר' חייא בר אבא אמר ר' יוחנן בעבד נוקב מרגליות

(ב) רבא אמר במגביה מציאה עם מלאכתו

(ג) רב פפא אמר כגון ששכרו ללקט מציאות

להלן סוגיא ביחד עם ההסברים, אלא שקיצרנו את לשון ההסברים:

יבמות פח, ע"א-ע"ב¹³

אמר רב לא שנו אלא שניסת בעד אחד אבל בשני עדים לא תצא

(א) מחכו עלה במערבא, אתא גברא וקאי ואת אמרת לא תצא?

(1) דלא ידעינן ליה

— בעד אחד אמאי תצא?

(2) דאתו בי תרי ואמרי אתון הוא דלא ידעיתו ליה

— תרי ותרי נינהו

(3) אמר רב ששת שניסת לאחד מעדיה

— היא גופה

(4) באומרת ברי לי

— מאי למימרא

(5) לאפוקי מדר' מנחם בר' יוסי

(6) ואיכא דאמרי כר' מנחם בר' יוסי

(ב) מתיב רבא... דפנו

(1) איסור כהונה שאני

(2) ואיבעית אימא דפנו בעדים

(3) ואבעית אימא... ר' מנחם בר' יוסי היא

(ג) רב אשי אמר... לא תצא מהיתירה הראשון

— הא אמרה רב חדא זימנא

(1) חדא מכללא דחברתה איתמר

להלן מובאת סוגיא אשר החלוקה המשולשת נמצאת גם בתוך חלקי הסוגיא. יש

לסוגיא הקדמה משולשת (1) הקובעת שעד אחד נאמן; בגופה (2) ניתנים שלשה

נסיונות לפרש טעם ההלכה: א — מן המקרא (מדאורייתא); ב — מן הסברא; ג —

12. גזוי שעכטער, ספר א, עמ' 24, עיי"ש. ההדגשה שלי. מו"ר פרופ' ח"ו דימיטרובסקי העמידני על דבריו.

13. לגבי שינויי הגירסאות, ראה במחברתי הנ"ל בהערה שבראש המאמר.

מן התקנה. רובה של הסוגיא היא סתמית, ובמבנה מסוגנן ביותר. דומה שרוב בנין הסוגיא אינו אלא הקדמה לדברי ר' זירא (ג) שהם יסוד הסוגיא וראשיתה¹⁴.

עד אחד נאמן (יבמות פז, ע"ב-פח, ע"א)

- (1) א. מדקתני... אלמא עד אחד נאמן
 ב. ותנן נמי הוחזקו... אלמא עד אחד מהימן
 ג. ותנן נמי עד אחד אומר אכלת חלב... אלמא עד אחד מהימן
- (2) א. מדאורייתא מינא לן: דתניא או הודע... ש"מ עד אחד נאמן
 — וממאי דמשום דמהימן, דלמא משום דקא שתיק... תדע

ב. אלא סברא היא

- (1) מידי דהוה אחתיכה, ספק של חלב ספק של שומן
 — מי דמי
- (2) אלא לחתיכה דודאי חלב
 — מי דמי
- (3) מידי דהוה אטבל הקדש וקונמות
 [א]. טבל

- (1) — אי דידיה, בידו לתקנו
 (2) — אלא דאחר, אי אינו צריך דעת בעלים, בידו לתקנו
 (3) — ואי צריך, היא גופה מנלן
 [ב]. הקדש

- (1) — אי קדושת דמים, בידו לפדותו
 (2) — אי קדושת הגוף, אי דידיה בידו לאיתשולי
 (3) — אלא דאחר, היא גופה מנלן
 [ג]. קונמות

- (1) — אי קסבר יש מעילה, בידו לפדותו
 (2) — ואי קסבר אין מעילה, אי דידיה, בידו לאיתשולי
 (3) — אלא דאחר, היא גופה מנלן

ג. אלא אמר ר' זירא מתוך חומר שהחמרת עליה בסופה הקלת עליה בתחלה
 — לא ליחמיר ולא ליקיל

(1) משום עיגונא אקילו בה רבנן.

להלן ניתנת סוגיא (בבא מציעא טו, ע"ב — טז, ע"ב), אשר בה מופיעה החלוקה

14. ראה: א' ווייס, על היצירה הספרותית של האמוראים, ניר-ירוק, תשכ"ב, עמ' 33-40. ויפה העיר ווייס שאין דברי רבי זירא עונים ישירות על השאלה "מנלן", היות ונוספה השאלה במאוחר, ולא הותאמה המימרה אליה, אלא הושארה כלשונה. ומאותה סיבה חסר מן הספר עיקר התירוק, שטעם הדין לדעת ר' זירא הוא מתקנת חכמים (כפי שמפורש אצל הראשונים). וכזה בהרבה מקומות.

המשולשת במידה מופרזת ביותר. והנה, סוגיא זו מקושרת לשתי הסוגיות שלפניה בבבא מציעא (כל אחת משולשת)¹⁵, ומהוות שלש סוגיות אלה ביחד יחידה אחת גדולה, הקשורה רק קשר אסוציאטיבי לפרק הראשון בבבא מציעא¹⁶.

הכיר בה שאינה שלו (בבא מציעא טו, ע"ב-טז, ע"ב)

[א] הכיר בה שאינה שלו ולקחה:

אמר רב מעות יש לו שבח אין לו ושמואל אמר אפי' מעות אין לו
(במאי קמיפלגי... פקדון... מתנה)

1. והא איפליגו בה חדא זימנא — צריכא
  2. לארעא במאי קא נחית ומשבח — הכי קאמ', אנא איחות...
כי היכי דהוה קא עביד איהו
  3. אמר רבא הלכתא: (א) יש לו מעות ויש לו שבח ואע"פ שלא פירש לו את השבח
- (ב) הכיר בה שאינה שלו ולקחה, מעות יש לו שבח אין לו
- (ג) אחריות טעות סופר היא בין בשטרי הלואה בין בשטרי מקח וממכר

[ב] בעא מיניה שמואל מרב חזר ולקחה מבעלים הראשונים, מהו? א"ל מה מכר לו ראשון לשני, כל זכות שתבא לידו

1. מאי טעמא

מר זוטרא אמר ניחא ליה   רב אשי אמר ניחא ליה
דלא נקרייה גולנא   דליקו בהמנותיה

(א) מאי ביניהו — (1) דמית לוקח

(2) אלא דמית גולן

(3) אלא איכא בינייהו מתנה

(ב) פשיטא — (1) זבנה אורתה ויהבה במתנה

(2) נפלה בירושה

(3) גבייה בחובו, חזינן;

יהבה נהליה במתנה פליגי בה

רב אחא ורבינא...

(ג) ועד אימת: (1) אמר רב הונא עד שעת העמדה בדין

(2) חייא בר רב א' עד דמטא אדרכתא לדידיה

(3) רב פפא אמר עד דמטיין יומי אכרזתא

15. (1) "המוכר שדה לחברו ונמצאת שאינה שלו" (יד, ע"ב-טו, ע"א);

(2) "גופא אמר שמואל בעל חוב גובה את השבח" (טו, ע"א וע"ב).

16. ב-א-3 של הסוגיא שלפנינו פוסק רבא בשלש הלכות בענין הנדון, ושנים מן הפסקים מתייחסים להלכות הנמצאות מחוץ לגדר הסוגיא הנוכחית. בשלש הפסקים הוא פוסק שלא כדעתו של שמואל. פסק משולש זה מלמד כנראה על סידור אחר של הלכות אלה לפני רבא, ועל קיבוצן במקום אחד לפניו. בסוגיא המפותחת שלפנינו שובצו ההלכות לסוגיות נפרדות, ובסדר אחר.

2. מתקיף לה רמי בר חמא . . . האי שטרא חספא בעלמא הוא.
א"ל רבא תהא במאמינו
3. מתיב רב ששת מה שאירש מאבא מכור לך, מה שתעלה מצודתי מכור
לך לא אמר כלום . . .
- (א) אמר רמי בר חמא הא גברא והא תיובתא
אמר רבא גברא קא חזינא ותיובתא לא קא חזינא
- (ב) שלחיה לקמיה דרבי אבא בר זוטרא
אמ' זו אינה צריכה לפנים
אמר רבא צריכה לפנים ולפני פנים
(ג) הוה עובדא בפומבדיתא
אמר להו רב יוסף זו אינה צריכה לפנים
אמר ליה אביי צריכה לפנים ולפני פנים
מ"ש רישא ומ"ש סיפא: אמר ר' יוחנן משום כבוד
אביו ומשום כדי חייו¹⁷
- [ג] אמר רב הונא אמר רב האומר לחברו שדה זו שאני לוקח לכשאקחנה קנויה לך
מעכשו קנה.
אמר רבא מסתברא מילת' דרב בשדה סתם
והאלהים, אמר רב אפילו בשדה זו.
אין נראה לי שראוי להשתמש בשכיחות החלוקה המשולשת ככלי ביקורתי עצמאי.
אולם, סבורני שניתן לנצל אותה כסיוע לשיקולים ביקורתיים אחרים העצמאיים זה
מזה. כדוגמא, מוצע כאן קטע מסוגיא במס' יבמות (צד, ע"ב-צה, ע"ב). הקטע מוסב
על הלשון "איסור קל" שהוזכרה שם בכרייתא.
מאי איסור קל
- (1) אמר רב חסדא מחזיר גרושתו משנשאת
— ומה למחזיר גרושתו משנשאת שכן . . .
- (2) אלא אמר ר"ל יבמה
— יבמה למאן, אילימא לאחר . . . מה ליבמה
שכן . . . אלא יבמה לאחיו . . . מאי איריא . . . אפי' . . .
הא לא קשיא . . . אלא אפי' . . .
- (3) אלא אמר רבי יוחנן סוטה
— סוטה למאן, אילימא לבעל . . . מאי איריא . . .
אפי' . . . אלא סוטה לבועל, אסור חמור הוא,
דהיינו אשת איש

17. על ב"ב הוסבו לכאורה ארבע פיסקות. אולם, היא הנותנת! הפיסקא הרביעית נפרדת מן השאר
מכמה בחינות. היא חוזרת ישר לכרייתא, ואין לה ענין לקושיא מן הכרייתא על רב (שהיא עניינם של
שאר הפיסקות). ובאמת, חולקת פסקא זו על סברת שאר הפיסקות, שלפיסקא זו הסיפא של הכרייתא
היא היוצאת מכלל הקנינים, וצריכה טעם מיוחד (שכרגיל מקנה אדם דבר שלא בא לעולם), ואילו לפי
החירוצים הקודמים הרישא צריכה טעם מיוחד (שכרגיל מקנה אדם דבר שלא בא לעולם). הפרדה זו
מתרצת קושיות האחרונים (ראה: אוצר מפרשי התלמוד, ב"מ א, עמ' תרעח, הע' 59), ויוצאת מפורשת
מגירסות כתבי-היד ("מ"ש" מול "ומ"ש" של הדפוס).

(4) אלא אמר רבא אשת איש

(5) וכן כי אתא רבין אמר רבי יוחנן אשת איש

במקבילה שבירושלמי (יבמות פ"י, ה"ח [יא, ע"א]) ניתנות שלש דעות: רבי יוחנן קובע שאיסור קל רומז ל"ראשה דפרקא" (= איסור אשת איש שבדיני סוטה); לדעת רבי הושעיא רבה הכוונה למחזיר גרושתו, ולדעת "רבי ליעזר" — יבמה, והן כשלש הדעות הראשונות לפנינו בבבלי. מוזר הוא שבסוגיית הבבלי מובאות שתי דעות בשם רבי יוחנן, (3) ר"י (5), בלי דיון על יחסן זו לזו. וקשה יותר, שבסיום (3) דוחה הגמרא את פירושו של ר' יוחנן בגלל ש"איסור חמור הוא, דהיינו אשת איש", ומיד מאמצת דברי רבא "אלא אמר רבא אשת איש", והיא הדעה שזה עתה דחינו¹⁸.

מתבקש לומר שהקטע (4) — (5) נוסף במאוחר, בלי שהתוספת תותאם יפה לקודם. "דהיינו אשת איש" הוא מקום התפר, ובו מתגלית אי-יציבות בגירסאות: במקום "דהיינו", כתוב בכ"י לנינגרד 594 "היינו", גירסה שאיננה מותאמת לתחביר כלל, ואילו בכ"י וטיקן 311: "ועוד היינו"¹⁹.

כלל סגנוני מעניין נמסר בספר "יחוסי תנאים ואמוראים", והוא ש"רגילות התלמוד . . . להקדים בני בבל לבני א"י"²⁰. לפי הכלל הזה, מוסבר בקטע הנדון הסדר "רב חסדא, ריש לקיש, רבי יוחנן", אולם ההמשך "רבא, רבין אמר ר' יוחנן" אינו מתאים. מכל השיקולים האלה נראה לראות את (4) — (5) כהוספה מאוחרת בלתי מותאמת, המוסרת ואריאציה של אחת הדעות המובאות קודם, והשכיחות של החלוקה המשולשת מסייעת במסקנה זו²¹.

שב שמעתא

דברי האמוראים באים בתלמוד הבבלי גם בסוגים ספרותיים שונים בתכלית השינוי מן ה"סוגיא" הרגילה. וז"ל ר"א ווייס: "בתקופת התהוות התלמוד היה בידי יוצריו מלבד מקורות בעלי צורה ספרותית של חומר תלמודי רגיל, כסוגיא ומימרא, גם מקורות בעלי צורה ספרותית משלהם, בעלי צורת קובץ של מימרות שמסגרתו הסדורית היא בעיקר שם החכם בעל המימרות או גם שם החכם המוסר בשמו"²². וכן, תיאר ווייס קובצים של הלכות פסוקות שלא נמסרו בשם אומרן, וקובצים אחרים²³. בנוגע לראשית הקבצים, ומקור צמיחתם, הצביע ווייס על הקובץ בבבא קמא יא, ע"א וע"ב, והעיר: "שם מוצע בלשון איתמר אמר עולא א"ר אלעזר וכו' ואמר עולא א"ר אלעזר וכו' קובץ המכיל שבע מימרות בענינים שונים. מימרות אלו נשנות זו אצל זו באי אלו שינויים בירוש' קידושין פ"א ה"ד (ס' ב"ג) ושם מסגרתן היא: רב יהודה שלח שאל לרבי אלעזר . . . אמר ליה וכו'"²⁴. בזה קובע ווייס שהקובץ

18. ולכל הפחות, מוכרח היה שיבואו דברי ההסבר שצורפו למימרתו של רבא, מיד ב"ב, על ר' יוחנן.

19. לדוגמא נוספת של שינויי נוסח בלשון התפר, ולכל אחד משמעות אחרת לגבי היחס ההדדי של הקטעים המקושרים, ראה מ"ש בתרביץ מ (תשל"א), עמ' 422.

20. מהדורת י"ל מימון, ירושלים תשכ"ג, עמ' ר"ו.

21. לדוגמא אחרת, ראה תרביץ שם, עמ' 428 והע' 43.

22. על היצירה הספרותית של האמוראים, עמ' 231.

23. שם, עמ' 232 ואילך.

24. שם, עמ' 224, ועיי"ש עמ' 61. לפנינו בירושלמי נמצאות רק אחדות מן המימרות, ולא כל השבע.

שבבבלי נובע "מחבילת שאלות ותשובות", אבל לא ייחס חשיבות מיוחדת למספר שבע, ואף לא ייחד את הדיבור עליו.

בנוסף לקובץ הנ"ל, הצביע ווייס גם על בכא בתרא קכו, ע"ב-קכח, ע"ב, כקובץ הנובע משאלות ותשובות, וז"ל: "שם יש שש מימרות בענינים שונים, וכל אחת ואחת מוצעת בלשון: שלח ליה רבי אבא לרב יוסף בר חמא"²⁵. אולם, בזה לא דייק, שהרי לא שש הן אלא שבע הן. הוה אומר, יחד עם מקור סביר לכמה מן הקבצים (שאלות ותשובות קדומות), ניתן לנו אחת הצורות הרגילות בקבצים, דהיינו שבע הלכות, או שבע בבות.

ומצאנו שסוג זה — קובץ של שבע, מוזכר בגמרא בשמו, והוא "שב שמעתתא" דטרפות, בחולין דף מב, סע"א ודף נד, ע"א, ופירש רש"י שם: "שבע טרפות שמנו האמוראים ולא נשנו במשנה והן היו מקובלים מרבין". וכן, בנוגע להלכות שנאמרו בסורא, נאמר:

הני שב שמעתא דאיתאמרן

בצפר' בשבתא קמיה דרב חסדא

בסורא, בהדי פניא בשבתא קמיה

דרבה [כצ"ל], מאן אמרינהי (ערובין מג, ע"א).

ומעניין, שביבמות פט, ע"ב — צ, ע"ב, נאמרו "שב שמעתא" פעמיים (כלי הזכרת השם הזה), דוקא מאת רב חסדא לרבה, האמוראים המוזכרים במס' ערובין שם. ביבמות אמנם, אינן קובץ של הלכות האמוראים, אלא שורה של ראיות ממשניות וברייתות שמביא רב חסדא כדי להוכיח שבית דין מתנין לעקור דבר מן התורה. ראיותיו של רב חסדא שבע הן, וכשתורץ "שב ואל תעשה שאני", הצהיר רב חסדא שלא יביא ראיותיו הנותרות. אבל הוא מונה אותן בשמותיהן, והרי גם הן שבע במספר. ומסתבר שהקביעות של שבע נגרמה כאן משום שמקובל היה אצלם לסדר דווקא "שב שמעתא".

והנה, גם למספר שבע נתייחסה חשיבות מיוחדת בפולקלור ובספרות, ואין צריך להביא ראייה על כך²⁶. רו"ל אמרו ש"כל השביעין חביבין לעולם"²⁷, והמספר שבע (כמו שלש) בולט במאמרי חז"ל הבנויים על מספרים²⁸. וכן, גם כצורה ספרותית,

25. שם, עמ' 224.

26. ראה: Thompson, *op. cit.*, VI, pp. 688-689.

27. ויקרא רבה כט, ט; מהדורת מרגליות עמ' תרפ, עיי"ש בהערות.

28. על-פי י' זליגמן, אוצר המספרים, בלטימור תש"ב, נמצא בדברי חז"ל ובמקרא מאמרים העוסקים

במספרים, בכמות זו: המספר כמות המאמרים

813	1
1120	2
2101	3
733	4
455	5
226	6
633	7
180	8
95	9

במקרא ובספרות התנאית והמדרשית, בולטת החלוקה לשבע, כפי שהראה פרופ' ר' גורדיס²⁹. ומכאן ראוי לברר אם באמת ניתן לראות את הקובץ הכולל דוקא שבע הלכות, כצורה קבועה בספרות האמוראים. כדי לענות על השאלה הזאת, היה המחשב האלקטרוני משמש כלי מועיל ביותר, אילו היה מתוכנת לכך³⁰. כתחליף למחשב, עלה בדעתי לפתוח בקונקורדנציא לתלמוד, ערך "ואמר", ולאתר, על ידי הופעת סיפורה, היכן יש "ואמר ר' פלוני (אמורא)" יותר מפעם אחת במקום אחד. ההנחה היא, שקודם להופעת "ואמר" ימצא באותו מקום "אמר רב פלוני", ועל פי רוב יהיה מספר המאמרים ב"קובץ" גבוה באחד ממספר הופעות "ואמר".

מצאתי הופעות "ואמר" בעמוד אחד בגמרא (או בשני עמודים רצופים) מ-1 עד 13 פעמים.

מספר הקטעים	הופעות "ואמר" בקטע אחד
120	2
31	3
13	4
4	5
8	6
4	7
0	8
0	9
0	10
0	11
0	12
2	13

ומצאתי שבדרך כלל, ככל שיש בקובץ מספר גדול יותר של "ואמר", יש בש"ס פחות קבצים כאלה, חוץ מ-6 ו-13, שיש להם עדיפות מיוחדת. מתוך רושם זה ירדתי לבדוק בכל המקומות שנרשמו 5 "ואמר" או יותר, לשם בירור העובדות ותיאור הקבצים, על ידי בדיקת הנוסחים השונים וכו', ובערך כך עלה בידי:

29. R. Gordis, 'The Heptad as an Element of Biblical and Rabbinic Style', *Journal of Biblical Literature*, LXII (1943), pp. 17-26 (= *Poets, Prophets and Sages*, Bloomington and London, 1971, pp. 95-103). וכן "העניינים שדונו בסרן-היחד סדורים בשבע פרשיות" (י) ליכט, מגילת הסרכים, ירושלים תשכ"ה, עמ' 19.

30. וכן, להרבה מחקרים סגנוניים אחרים, ואכמ"ל.

הופעות	הרכב הקובץ
1	6
8	7
5	8
2	9
0	10
0	11
0	12
0	13
2	14

הרושם העולה מכאן הוא שקבצים של שבעה (ו-14, כלומר, פעמיים שבעה) יש להם שכיחות גדולה יחסית. אולם, למען יתר בירור, מוטב לתאר את הקבצים בפרוטרוט, מבחינת שם החכם ותוכן הדברים.

קובץ של שש

(1) אמר / ואמר רבא, הלכות חול המועד (מו"ק י, ע"ב)

קבצים של שבע

(1) אמר / ואמר ר' יוחנן משום ר"ש בן יוחאי, אגדות ונימוסים (ברכות ז, ע"ב)

(2) אמר / ואמר ר' אלעזר, אגדות (יבמות סג, ע"א [ושם: "סי' אשה, קרקע, עזר,

זאת, שתי הברכות, תגרי, פחתי"])

(3) אמר / ואמר ר' אלעזר א"ר חנינא, אגדות (מגילה טו, ע"א-ע"ב)

(4) אמר / ואמר עולא א"ר אלעזר, הלכות (ב"ק יא, ע"א-ע"ב [ראה לעיל])

(5) אמר להו רבה להנהו מגדלי הושענא דבי ריש גלותא / ואמר רבה, הלכות לולב

ואתרוג (סוכה לז, ע"א וע"ב)

(6) אמר / ואמר רבה, הלכות בענין כוונה לגבי דינים ושנים (ב"ק כו, ע"ב-כז, ע"א

[ואחריהן: "בעי רבה . . . מהו, הדר פשטה . . ."]³¹)

(7) אמר / ואמר רבא, הלכות קרבנות (זבחים ז, ע"א-ע"ב [ושם: "חטאת על מי

מכפר עולה לאחר דורון סימן"]³²)

(8) אמר / ואמר רבא (ואחת מהן בצורת עובדא: "ההוא בי כנישתא . . . אתו אמרו

ליה לרבא, אמר להו . . ."), הלכות בית הכנסת (מגילה כו, ע"ב)³³

(9) אמר / ואמר רבא נשי דשכנציב אמרן, פתגמים (מו"ק כח, ע"ב)

קבצים של שמונה

(1) אמר / ואמר ר' יהושע בן לוי, אגדות (סוטה לח, ע"ב)

(2) אמר / ואמר ר' יצחק, אגדות (ר"ה טז, ע"א-ע"ב)

31. וראה: ווייס, על היצירה הספרותית של האמוראים, עמ' 194-195.

32. וראה: ווייס, התלמוד הבבלי בהתהוותו הספרותית, חלק א, ורשה 1937, עמ' 87.

33. וראה: דק"ס לשם, עמ' 137, אות מ בהגהות.

- (3) אמר / ואמר אביי מריש הוה אמינא . . . אמר לי מר . . . נימוסי סעודה (חולין קה, ע"ב)
- (4) אמר / ואמר אביי אמרה לי אם, רפואות לחינוק (שבת קלד, ע"א)³⁴
קבצים של תשע
- (1) אמר / ואמר רבא בר מחסיא אמר רב חמא בר גוריא אמר רב, נימוסים ואגדות (שבת י, ע"ב — יא, ע"א)³⁵
- (2) אמר / ואמר ר' ירמיה בן אלעזר, אגדות (עירובין יח, ע"א — יט, ע"א)³⁶
קבצים של ארבע עשרה
- (1) אמר / ואמר ר' אלעזר, אגדות (סנה' צב, ע"א)
- (2) אמר / ואמר רב חסדא, נימוסים (שבת קמ, ע"ב)
- בדיקה זו שערכנו איננה אלא שטחית וארעית. בכל זאת, תוך הסתייגות, אפשר להצביע על הכיוונים היוצאים מן הבדיקה. כל הקבצים, שבהם יתר על שבעה מאמרים, הינם קבצי אגדות ונימוסין, וברובם (חוץ משל אביי) אנו עסוקים באמוראי א"י (אביי התחקה במיוחד על תורת א"י³⁷). בקבצים של מאמרי הלכה בולטת ביותר הצורה של שבעה מאמרים. מתוך תשעה קבצי השבעה המובאים כאן, ששה מהם מכילים מימרות רבה ורבא. ומסתבר שהיו קבצים נוספים מן הסוג הזה, שנתפרדה חבילתם על-ידי מסדרי התלמוד, ואולי יינתן פעם לשחזורם שוב.
- מספרם של הקבצים בני יתר על שבעה מאמרים פוחת והולך, ובטווח 10-13 מאמרים לא מצאתי קבצים בכלל. לעומת זאת, ישנם שני קבצי 14, וברור שפירוש הדבר הוא עדיפות ל-14, שהוא פעמיים שבע³⁸!
- כאמור, ניצלנו את הקונקורדנציה כדי לסקור קבצי "ואמר". מבנים אחרים של שבע אינם ניתנים לסקירה על-ידי הקונקורדנציה. אולם, באקראי ובעלמא נתקלתי בכמה מהם:
- בב"ב קנ, ע"ב — קנא, ע"א: אמר נכסי לפלניא — (1) עבדא איקרי נכסי . . . (2) ארעא איקרי נכסי . . . (3) גלימא איקרא נכסי (4) זוזי אקרי נכסי . . . (5) שטרא

34. השוה: דק"ס לשם, עמ' 312, אות ט.

35. ראה: א' ווייס, על היצירה הספרותית של האמוראים, עמ' 221-222; בקונקורדנציה ערך "ואמר", עמ' 1868, טור אמצעי, על-ידי שבת יא, ע"א, צ"ל: 6 במקום 7.

36. לפי הסימן בגמרא שם יש ש ב ע אגדות, שכתוב: "דיו למנודה שבח יונין נתקלל במידת שלשה" (בתיקונים על פי כ"א המובא בדק"ס עמ' 56, אות ג). דוחק הוא מה שנישו להגיה בסימן או לפרשו בהתאם לתשע השמועות (הגהות הב"ח; א' היימן, תולדות תנאים ואמוראים, חלק א, עמ' יח). ופירוש הסימן: דיו לאדם המנודה בשבח מן היונים, הרי קללוהו בנידוי שהוא קללה משולשת. אולם, יש בכתב-הידי גם נוסחאות של סימן הרומז לתשע אגדות, ראה בדק"ס לשם ובכ"י 104 (צולם בהוצ' "מקור"): "דיו למנודה שבח יונין בית חרוב נתקלל במדת שלשה", שגם לו יש פירוש. בהגדות התלמוד באות השמועה החמשתית והששית, אילו שאין להן רמז בסימן שבדפוסים, בהיפוך הסדר! ועיין בגליון הש"ס בדף יח ע"ב, והדבר צריך הכרעה.

37. ראה: י"ל הכהן מימון, אביי ורבא, ירושלים תשכ"ה, עמ' יט.

38. גם העדיפות ל-14 ידועה מכמה מקורות, ראה מ"ש ש' ליברמן, קובץ מדעי לזכר משה שור, עמ' 187, והע' 24; א"א פינקלשטיין, מבוא למסכתות אבות ואבות דרבי נתן, עמ' רט; וראה גורדיס (לעיל הע' 29); "שבענה" (איוב מב, יג) נתפרש כמונח מיוחד למושג "פעמיים שבע", ראה ליברמן שם.

איקרי נכסי . . . (6) בהמה איקרי נכסי (7) עופות איקרי נכסי. וכתב הרשב"ם לשם: "פסקי הלכות הן שפוסק הגמ"ם"³⁹, ואחר סיומם: איבעיא להו ספר תורה מאי . . . תיקו.

בסוכה ג, ע"ב — ד, ע"ב: (1) היתה גבוהה מעשרים אמה ובא למעטה . . . (2) היתה גבוהה מעשרים אמה והוצין יורדין . . . (3) היתה גבוהה י' טפחים והוצין . . . (4) היתה גבוהה מעשרים אמה ובנה בה איצטבא כנגד דופן האמצאי . . . (5) היתה גבוהה מכ' אמה ובנה איצטבא באמצעיתה . . . (6) היתה פחותה מי' טפחים . . . (7) לא היתה גבוהה מכ' אמה ובנה בה עמוד . . . וכתב רש"י שם: "פסקי שמועות הן של כל בני הישיבה שהיו במדרשו של רב אשי שסידרו הגמרא". ביבמות לו, ע"ב-לח, ע"א: (1) ספק ויבם שבאו לחלוק . . . (2) ספק ובני יבם שבאו לחלוק בנכסי מיתנא . . . (3) ספק ובני יבם שבאו לחלוק בנכסי יבם . . . (4) ספק ובני יבם שבאו לחלוק בנכסי יבם לבתר דפלג יבם . . . (5) ספק ויבם שבאו לחלוק בנכסי סבא . . . (6) ספק ובני יבם שבאו לחלוק בנכסי סבא . . . (7) סבא ויבם בנכסי ספק . . . וכתב הרשב"ם שאלו הם "שמועות פסוקות" (לב"ב קנח, ע"ב ד"ה "אלו ואלו" — או"ז, ב"ב, סי' ריב)⁴⁰.

ביבמות צז, ע"ב: (1) אח מאב ולא מאם . . . (2) אח הוא וברי הוא . . . (3) שלמא לך ברי . . . (4) דלאי דדלו דוולא . . . (5) בייא בייא מאח . . . (6) אנא ואת אחי . . . (7) אנא ואת בני אחי . . . וכתב רש"י שם: "משלות הן ורגילין בני אדם לאומרן"; ובתוספות שם: "כל אלו המעשים לא משמיעין לך מידי, אלא לתשובת המינין"⁴¹.

גם בפרשת "שב שמעתא", אין ראוי שתיהפך עדיפות סטאטיסטית לכלי ביקורתית עצמאי. בכל זאת, יכולה היא לשמש סיוע לשיקולים אחרים. להלן דוגמאות: בנוגע לקובץ של שבע במגלה טו, ע"א-ע"ב, שרשמהו לעיל (3), ישנם בדפוסים באמת שמונה מאמרים, והעיר רבינוביץ ב"דקדוקי סופרים" לשם, שהמאמר השלישי שלפנינו איננו בכתב-היד ובדפוס פיזרו, ועוד, עיין שם, וסיים: "ואיני יודע מי הכניסו בד' ווינציא" (עמ' 76, אות ק). וכבר ראינו שיש נטייה מיוחדת לקבצים של שבע, ובמיוחד מאמרי של ר' אלעזר סודרו בקבצי שבע וארבע עשרה. עובדה זו מסייעת לקביעת העצמאית והברורה של בעל דק"ס.

יש שביקשו החוקרים להפריד בשורת מימרות או ראיות שבגמרא, לאמר: קדמו אלו ואחר כך נוספו אלו. במידה שאינם מביאים ראיות מכריעות להצעותיהם, ומאידך, כשנראים דברי הגמרא מיקשה אחת כי במבנה של שבע הם בנויים, מחלישה עובדה זו את טענת החוקרים. כך, למשל, הוצע בסוגיית "בית דין מתנין לעקור דבר מן התורה" הנ"ל (יבמות פט, ע"ב-צ, ע"ב), בראיותיו של רב חסדא, בעל שב

39. ראה: א' ווייס, על היצירה הספרותית של האמוראים, עמ' 246-250.

40. על מספר ההלכות, ראה במחברתי הנ"ל בהערה שבראש המאמר. הנוסחה הכוללת את המלים "יבם" ו"ספק" חוזרת שבע פעמים.

41. כ"ה בדפוס וינציא.

שמעתא, לרבה⁴²; והרי, כאמור, שבע ושבע הן, וקרוב יותר שכך היו מתחילתן, והכל מיקשה אחת ולא שנגרם מבנה זה באקראי על-ידי המוסף. וישנם גם שיקולים עצמאים נוספים להכרעתנו זו בסוגיא ההיא.

והנה, אחד המחברים מבית המדרש הישן העיר על סוגיא כפולה של שבע בריש מס' פסחים. ר' יעקב ב"ר מרדכי יוסף מאזביצא בספרו "סדר הגדה של פסח עם ספר הזמנים"⁴³, כתב: "והנה הגמרא מביא כאן שבעה ראיות מתורה שבכתב, ששה מהם שאור יממא הוא והאמצעית שהיא הרביעית מכתוב הללוהו כל כוכבי אור הוא ראייה שאור אורתא הוא. ואח"כ מביא הגמרא שבעה ראיות מתורה שבע"פ, ששה מהם שאור אורתא הוא והאמצעית היא הרביעית היא ראייה שאור יממא הוא". נכדו של המחבר, הר"י ליינער, בהקדמה למהדורה השנייה⁴⁴ ראה חשיבות מיוחדת בגילוי הזה מכל עניני הספר האחרים, והוא כותב: "וראוי ונכון לעמוד על מאמר אחד בסה"ק הזה . . . שממנו יראו אופן ודרך למודו ובצדק ייאמר עליו כל העוסק בתורה לשמה מגלין לו רזי תורה (אבות פ"ו). בביאור הגמרא ריש פסחים . . . ועל כגון דא נאמר עליו לפיכך נקראו ראשונים סופרים שהיו סופרים כל האותיות שבתורה (קידושין ל").

42. ראה: י"ד גילת, בר-אילן, ספר ז"ח (תש"ל), עמ' 129 הע' 59.

43. לובלין, שנת עת"ר (1910), עמ' 8. הרב טוביה פרשל העמידני על דבריו. ועיין: א' וייס, מחקרים בתלמוד, עמ' 84-85.

44. ניר-יוק תשט"ז.